

ORIENTALISTINIS PĖDSAKAS MISIONIERIAUS KRISTUPO LOKIO GYVENIME IR PUBLIKACIJOSE

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Oriento lietuviškieji pėdsakai pinasi iš kelių labai savitų ir gilius klotus siekiančių gijų, kurių viena veda Mažojon Lietuvon. Jį paliko lietuviai misionieriai. Svarbiausi Vokietijos evangelikų liuteronų misijų centrai veikė Berlyne. Jų buvo tik du, tačiau abu itin skvarbūs ir įtakingi. Wangemanno vardu pavadinta misija orientavosi į Afriką, Gosnerio – į Pietryčių Aziją. Misijų vadovai nuo XIX a. pradžios iki jo vidurio išplėtojo plačią ir įtaigią propagandinę kampaniją, leidusią sutelkti rėmėjus ir lėšas, kad būtų galima profesionaliai rengti misionierius ir juos siųsti į tolimas šalis. Mažosios Lietuvos lietuviai buvo vieni aktyviausių misijų sąjūdžio dalyvių, teikę didžiulę paramą aukomis ir žmonėmis. Pirmasis lietuvis, išvykęs į Indiją 1863 m., buvo Dovydas Didlaukis (1836–1897). Jis dirbo misijos Govindpuro, Gosnerpuro Ghasipuro, Purulo ir Ranchi stotyse Bengalijoje. Mūsų duomenimis, iki Pirmojo pasaulinio karo į Indijos ir Kinijos misijas buvo išvykę aštuoni lietuviai, kai kurie – su šeimomis. Visi jie palaikė nuolatinę dvasinę ir dalykinę ryšį su tėvyne, padėjusį išsaugoti tautinę tapatybę: gimtąją kalbą, kultūrą ir etninę savivoką. Tačiau jų politinė ir pilietinė orientacija buvo įvairi, labiausiai linkusi pabrėžti uolaus ir ištikimo prūsiskosios valstybės šalininko įsitikinimus.

Misijų veikla vertintina įvairiopa. Viena vertus, jos buvo glaudžiai susipynusios su savignygos galimybių neturėjusių pasaulio tautų ekonominio ir dvasinio kolonizavimo politikos uždaviniais, o kita vertus – tiesė kelius abipusiam europiečių ir čiabuvių pažinimui ir suartėjimui, dvasiniam sąmonėjimui ir civilizacinei pažangai. Tarp misionierių, taip pat ir lietuvių, buvo egzotiškoms Rytų kalboms gabių, kūrybingų, jautrių ir pasirengusių aukotis asmenybių. Iš jų publikacijų lietuviškojoje periodikoje Mažosios Lietuvos lietuviai jau XIX a. gana gerai pažino Indijos, Kinijos, Šiaurės ir Pietų Afrikos čiabuvių dvasinę pasaulį ir egzotišką gamtinę aplinką. Misijų sąjūdis sukūrė prielaidas svarbiai komunikacijos priemonei – lietuviškai periodinei spaudai atsirasti. Jos pradininkai buvo „Nusidavimai Dievo karalystėje“ (1823–1825) ir „Nusidavimai apie evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“ (1832–1921), o steigėjas ir lei-

dėjas – Karaliaučiaus misijų draugija, produktyviai pasinaudojusi tiesioginio ryšio su patiklia lietuvių valstiečių bendruomene galimybėmis. Kartu su šiais leidiniais sparčiai rutuliojosi publicistikos misijų tema žanras pasaulietinėje periodinėje spaudoje. Jos autoriai tapė gana spalvingą ir dėl siužeto originalumo įspūdingą žygio vardan evangelijos pergalės „Dievo karalystėje“ panoramą. Aišku, ji iš prigimties buvo tendencinga ir tikslinga, vyčiausiai išnaudojusi sparčiai bręstančios propagandos poveikio ir sklaidos priemonių arsenalą. Skaitytojų pasitikėjimas misionierių autoritetu ir jų skelbiamu žodžiu buvo nepaprastai didelis. Todėl spauda, plėtojusi misijų tematiką, galėjo tikėtis visiško nemažos dalies visuomenės palaikymo. Tarpininko vaidmenį atliko ir knyga. Vien per XX a. pirmąjį dešimtmetį lietuviai misionieriai į gimtąją kalbą išvertė ir išleido daugiau kaip tris dešimtis įvairios apimties knygelių. Jų teksto informatyvumą ir įtaigą didino skaitytojui dar neregėtų siužetų iliustracijos. Iš pradžių naudoti raiziniai, kuriuos veikiai išstūmė nuotraukos. Pustonio efektas iliustraciją padarė išraiškingesnę ir tikroviškesnę, to ir reikėjo naujųjų laikų spaudos pranašumų vertintojui.

Lietuvių misionierių vaidmuo, susijęs su Lietuvos ir Oriento kultūrų ryšiais, tebėra netyrinėtas. Dėl šios priežasties mažai žinomi patys misijų darbuotojai, jų biografiniai duomenys ir kūryba, sąsajos su gimtuoju kraštu ir pėdsakai jo istorijoje. Dėl sudėtingo likimo kiek daugiau atskleistas K. Lokio gyvenimas ir veikla. Jo pirmoji biograma buvo įdėta išeivių *Lietuvių enciklopedijoje* [27], kita, kur kas išsamesnė ir praplėsta biobibliografijos duomenimis – Lietuvos knygų rūmų leistoje fundamentaliojoje lietuviškų knygų retrospektyvinėje bibliografijoje [25]. Medžiagą K. Lokio ir jo žmonos Urtės biografijoms, kurias teko rašyti šių eilučių autoriui, papildė ir patikslino vienas iš Vokietijoje gyvenusių sūnų – Paulius Lokys. Jis buvo patriotinių įsitikinimų, šalinosi ir nacionalsocialistų, ir sovietų valdžios, todėl yra atkreipęs Klaipėdos krašto istorikų dėmesį. Daugiausia P. Lokio ir šeimos genealoginių ir biografinių duomenų pateikė 1939 metų klaipėdiškių optantų žinyno sudarytoja A. Arbušauskaitė [5]. Jos surastus archyvinis dokumentus patikslino amžininkų liudijimai. Tačiau tikroviškas K. Lokio pėdsakas Lietuvos ir Oriento ryšių istorijoje gali būti nustatytas tiriant XIX a. pabai-gos–XX a. pradžios Mažosios Lietuvos lietuvių spaudą. Tik iš jos galima atsekti publikacijų indiškąja tema periodikoje genezę, knygų rengimo ir sklaidos aplinkybes. Tokios medžiagos apibendrinimu ir remiasi skelbiamas straipsnis.

Kristupas Lokys (vokiečių šaltiniuose dažniausiai rašoma Christoph Lokies) gimė 1860 m. gruodžio 8 d. buvusios Tilžės apskrities Nelaimiškių kaime. Būtina patikslinti, kad jo pavadinimas jau seniai išnykęs iš geografinių realijų ir administracinio teritorinio suskirstymo žiny-nų. Kaimas (vokiškai vadintas Georgesubien) 1894 m. buvo prijungtas prie Svaraitkiemių, kurie Klaipėdos krašto laikais priklausė Pagėgių apskrities, dabar – Šilutės rajono savivaldybės Usėnų seniūnijai. Artimiausias ūkinio, kultūrinio ir tikiybinio gyvenimo centras buvo Katyčių bažnytkaimis, įsikūręs pačiame Vokietijos ir Rusijos imperijų pasienyje. Jame pynėsi abiejų Lietuvos dalių – Mažosios

ir Didžiosios – žmonių interesai ir likimai. Visi šie pavadinimai susiję tik su K. Lokio jaunystės laikais. Apie jo tėvus žinių nerasta, bet aišku, kad šeima, kaip ir visas kaimas (netgi 1905 m. surašymo duomenimis, Svaraitkiemiuose lietuviai sudarė 70,5 proc. gyventojų), buvo gana lietuviška. Vėliau, matyt, remdamiesi amžininkų liudijimais, biografai rašė, kad K. Lokys augęs stiprioje pietistų sąjūdžio aplinkoje, uoliai lankęs evangelikų liuteronų namų pamaldas – iškalbaus ir gana liberalių pažiūrų sakytojo Jurkūno surinkimus Grandininkų kaime [14]. Mūsų spėjimu, jaunuolis greičiausiai lankė Katyčių pradžios mokyklą, nes čionykštėje bažnyčioje buvo konfirmuotas ir tapo visateisiu evangelikų liuteronų bendruomenės nariu. Greičiausiai darbo rankų perteklius nedideliame tėvų ūkyje ir surinkimų įtaka 1885 m. jį atvedė į žymaus evangelikų liuteronų tikybos propaguotojo ir skleidėjo Johaneso Evangelisto Gosnerio (1773–1858) įkurtą Berlyne misionierių mokyklą. Ji rengė Rytų Indijos misionierius ir tikybos mokytojus. Mokykla teikė išlaikymą, dvasininko išsilavinimą, mokė kalbų. Ją K. Lokys lankė trejus metus ir sėkmingai išlaikė egzaminus. Matyt, jaunuolio būta gabaus, nes per trumpą laiką išmoko anglų ir tris indų kalbas. K. Lokys į Bengaliją Rytų Indijoje išvyko 1888 m. spalį [13], nors kai kur nurodoma kita, klaidinga data. Jis, rodos, buvo antrasis Mažosios Lietuvos lietuvis misionierius, pasiekęs šią tolimą šalį. Pirmtakas D. Didlaukis čionykštėse misijos stotyse dirbo jau ketvirtį amžiaus. Ilgėdamasis tėvynės, jaunuolis dažnai susirašinėjo su artimaisiais, per juos susipažino su žinomo surinkimų sakytojo Anso Baltrio iš Letūkų dukra Urte, 1892 m. ją išsikvietė ir vedė [17]. Sunkiam išbandymui Rytų šalių misijose pasiryžusių lietuvių merginų netrūko. Galbūt jas viliojo nežinomybė arba prasmingo pašaukimo troškimas.

Jaunuolių romantiškos svajonės apie egzotišką šalį netruko išsisklaidyti. Misionierių šeimų gyvenimas buvo nepaprastai vargingas. Mažosios Lietuvos lietuviškuose laikraščiuose „Lietuviška ceitunga“ ir „Keleivis“ nuo 1889 m. skelbiamose Kristupo, o vėliau – ir Urtės Lokių korespondencijose pasakojama apie čiabuvių skurdą, ligų epidemijas, europiečiams sunkiai pakeliamo klimato sąlygas. Jų rašiniuose yra daug pažintinio pobūdžio medžiagos, kuri traukė laikraščių skaitytojus. Padidėjęs tėvynainių dėmesys egzotikai paskatino K. Lokį įsteigti kultūros skleidimo Indijoje draugiją [2]. Iš jos tikėtasi pelno ir įvertinimo pasaulio akyse. Sumanymas aiškiai buvo nerealus, todėl mums nepavyko užtikti žinių netgi apie bandymą jį įgyvendinti. Kiti K. Lokio planai sulaukė kur kas didesnės sėkmės. Jų pėdsakas užtinkamas ir Indijos, ir Mažosios Lietuvos žemėje.

Po keturiolikos Indijoje praleistų metų misijos vyresnybė sudarė sąlygas Lokiams aplankyti tėviškę. Šeimoje jau augo penki vaikai: vyriausiajam buvo aštuoneri metai, jauniausiajam – šešios savaitės. Kelionė laivu ir traukiniu truko ilgai ir vargiai, Tilžę pasiekė 1902 m. balandžio pabaigoje. Šeimą lydėjo misijos mokytojas indas Stefanus Khariya Samada [34]. Suprtingas ir paslaugus jaunuolis ėjo ir auklės, ir auklėtojo, ir tarno pareigas. Tėviškėje Lokiai nenustygo. Jie gyveno pas gimines Letūkuose, Tilžėje

ir visur kitur, kur tik kviesdavo geranoriški bičiuliai ir šiaip smalsūs pažįstami. Iš spaudos straipsnių gerai žinomo misionieriaus vardas ir tolimos šalies nematytos išvaizdos pasiuntinys veikiai išgarsino atvykėlius. Tėn, kur jie apsilankydavo, vykdavo gausios sueigos ir megzdavosi gyvos kalbos. Dalyvius traukė egzotika: jie godžiai klausė ir klausinėjo apie Indiją, nuolat prašydavo Samadą pakalbėti gimtąja šneka. Netrūko akylų spaudos talkininkų, laikraščiams uoliai teikusių šių sueigų aprašymus ir kalbų santraukas. Reta proga pasinaudojo Tilžės fotografas H. Steinwenderis. Jis skubiai išleido atvirukų, vaizduojančių indą ir lietuvį. Pamario kaimuose šių eilučių autorius užtiko dviejų siužetų atvirukų: vienuose Lokys ir Samada nufotografuoti sėdintys prie knygų, kituose – stovintys visu ūgiu ir spaudžiantys rankas. Lyginant nesunku įsitikinti, kad atvirukų buvo ne vienas leidimas. Taip pat akivaizdu, kad juos noriai pirkto. Samada lietuvių šalyje praleido pusmetį. Svečias atgal į tėvynę leidosi 1902 m. spalį, kelionei dosniai sušelptas savanoriškomis aukomis ir kupinas nepakartojamų įspūdžių [4]. Jie bus ilgai neišblėšę. Mažajoje Lietuvoje patirtus įspūdžius indas noriai pasakojo savo gentainiams ir veikiai aprašė viename šalies laikraštyje [15]. Kažin ar apsiriksime sakydami, kad Samada likimo įnoriu ir pats to neįtardamas tapo indų ir lietuvių kultūrinių ryšių pradininku. Gaila, jo rašiniai iki šiol tebėra nežinomi.

Per visą atostogų metą K. Lokys aktyviai reiškėsi lietuvių visuomeniniame sąjūdyje. Jis dalyvavo draugijų veikloje, rašė lietuvių interesus ginantiems laikraščiams. Misionierius leidybos ir kultūrinio švietimo draugijos „Lietuvininkų susivienijimas Prūsijoje“ posėdyje, vykusiame 1902 m. lapkričio 29 d. Tilžėje, pasiūlė įsteigti privačią mokyklą nepasiturinčių tėvų vaikams, kuri taptų atrama ginant lietuvių visuomeninius interesus [11]. Kalbėtojo manymu, ji skatintų tautiškai sąmoningos inteligentijos brandą. K. Lokys pagrįstai priekaištavo tautiečiams, kurie aukoja didžius pinigus misijų išlaikymui, tačiau abejingai žvelgia į kur kas svarbesnius namų reikalus. Iš misionieriaus lūpų išsprūdę žodžiai kėlė susirinkusiųjų nuostabą. Iš jų sumanymui labai karštai pritarė tik būsimaasis Vydūnas – Vilius Storosta, kiti abejojo arba iš viso netikėjo sėkme. Mokykla liko neįkurta. K. Lokys domėjosi V. Storostos vadovaujamu choru – Lietuviška giedojimo draugyste. Jos sėkminga veikla sužadino mintį įkurti Giedojimo surinkimą. Ši draugija turėjo rūpintis liaudiško giesmių giedojimo būdo ugdymu. Tuo tikslu K. Lokys parašė ir Martyno Jankaus spaustuvinėje Bitėnuose išleido agitacinę brošiūrėlę *Gera roda vierno prieteliaus ir brolio Kristuje* [29]. Siekdamas didesnio poveikio, autorius dalį leidinio tiražo išsiuntinėjo žymesniems lietuvių visuomenės veikėjams, dalį išplatino tilžiškės „Naujos lietuviškos ceitungos“ prenumeratoriams kaip nemokamą laikraščio priedą [32]. Raginimas steigti giedojimo surinkimą taip pat nesulaukė platesnio pritarimo. Konservatyvių pietistinių surinkimų vadovai – žodžio sakytojai į naująvę žiūrėjo įtariai, o vokiečių politinius interesus gynusi spauda autorių apkaltino lietuvių tautinio sąjūdžio kurs-tymu ir nelojalumu prūsiškajai valdžiai [9].

Gyvenimo sunkumų užgrūdintas misionierius dėl pirmųjų nesėkmių nepalūžo ir prieštaraujantiems nepasidavė. Savo tikslo jis atkakliai siekė vis daugiau išnaudodamas spaudos galimybes, o jos rengimui pasitelkė net artimuosius. Be pirmiau minėtos brošiūrėlės, K. Lokys 1903 m. savo iniciatyva ir lėšomis išleido dar tris knygeles. Sudarytojo vardo neturintį rinkinį *Pasiuntinystės giesmelės* greičiausiai parengė jis pats. Knygelė per vienerius metus išėjo dukart. Kiekvieno jos leidimo išliko tik po vieną egzempliorių. Jie abu buvo išleisti be antraštinio lapo, antraštė, kaip dažnai būdinga smulkiesiems evangelikų liuteronų giesmynėliams, pateikta pirmajame puslapyje prieš tekstą. Dėl savo retumo knygelė pažėrė mįslių ir supainiojo bibliografus. Pirmasis, kuris ją pastebėjo, buvo Anas Bruožis. Iš pradžių jis registravo tik vieną *Pasiuntinystės giesmelių* leidimą [10]. Vėliau Mažosios Lietuvos lietuvių spaudos tyrėjas užtiko kitokį egzempliorių. Šis atradimas pasiekė ir *Lietuvių bibliografijos* rengėją Vaclovą Biržišką. Pastarasis, remdamasis bendradarbio žiniomis, retrospektyvinės bibliografijos rodyklėje nurodė jau du K. Lokio knygelės leidimus, nors nė vieno jų egzemplioriaus nebuvo matęs [8]. Praėjus daugiau kaip pusei amžiaus, Knygų rūmų darbuotojams pavyko rasti tik vieną *Pasiuntinystės giesmelių* egzempliorių, todėl jie suabejojo pirmtakais ir fundamentaliojoje lietuviškų knygų bibliografijoje registravo vieną knygelės leidimą [25]. Šis unikalus spaudinys laikomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Pažintis *de visu* rodo, kad jis sudarytas iš dviejų savarankiškų lankų ir spausdintas dviejų spaustuvių akivaizdžiai skirtingo dydžio šriftais: pirmieji aštuoni puslapiai – M. Jankaus Bitėnuose (leidimo duomenys nurodyti 8 puslapyje: *Verleger: Missionar Kr. Lokys, Tilsit. Druck von M. Jankus, Bittehenen*), kiti aštuoni puslapiai – Mikelio Jurgelaičio, valdžiusio Enzio Jagomasto spaustuvę (leidimo duomenys nurodyti 16 puslapyje: *Verleger: Missionar Kr. Lokys, Tilsit. Druck von M. Jurgeleit, Tilsit, Garnisonstr. 61.*). Knygelėje sudėti 19-os populiarių, daugiausia vokiečių autorių giesmių, skirtų misijų dvasinei paramai, laisvi vertimai. Ryškia orientalistine žyme paženklinta dviejų dalių 17-oji giesmė. Jos pastaboje nurodyta, kad autorius yra indas Samada (p. 15). Jaunuolis giesmę savo kalba padiktavęs 1902 m. rengdamasis grįžti į tėvynę, o lietuviškai užrašė jo kalbą mokanti *viena moteriškė*, tai yra Urtė Lokienė. Iš tikro šis kūrinys labiau skirtinas pasaulietinei nei religinei poezijai. Pagarbos ir dėkingumo lietuvių žemei kupinas indo eiles tuoj perspausdino populiarius Tilžės savaitraštis:

*Jau su Dievu, miela Lietuva,
Lietuva, su Dievu!
Gero tyriau tavjį' gana,
Gavau daug dovanų.
Surišai meilės ryšiais mane tu,
Todėl man skirtis yr' skaudu,
Lietuva, su Dievu! [6]*

Kitą *Pasiuntinystės giesmelių* egzempliorių mainų būdu iš Žaiginyje gyvenančio bibliofilo Kazio Grikšo 1991 m. įsigijo šio straipsnio autorius. Giesmynėlis defektuotas – nėra dviejų lapų (7–10 puslapių). Nepaisant to, nesunku įsitikinti, kad knygelė yra naujo spaustuvinio rinkimo, spausdinta kitokiu šriftu viename spaudos lanke, leidimo duomenys nurodyti 16 puslapyje: *Verleger: Missionar Kr. Lokys, Tilsit. Druck von M. Jurgeleit, Tilsit, Garrisonstr. 61.* Ar kas panašaus išspausdinta 8 puslapyje, deja, patikrinti negalime. Knygelėje taip pat yra rašybos ir turinio skirtumų. Pavadinime nėra „ė“ raidės (*Pasiuntinystės giesmelės*), keista giesmių tvarka, taip pat įdėta naujų, bet iš viso jų yra viena mažiau – 18 numeruotų giesmių, minėtoji 17-oji pernumeruota į 15-ąją (p. 16). Apimtis, matyt, glaudinta siekiant visą tekstą sutalpinti viename spaudos lanke. Ši aplinkybė taip pat perša mintį, kad pastarasis egzempliorius galbūt priklauso antrajam *Pasiuntinystės giesmelių* leidimui.

Kitos dvi K. Lokio leistos knygelės buvo pažįstamų Indijos misionierių vokiečių rašinių misionieriaavimo tema vertimai. Iš įvairių publikacijų periodikoje Mažosios Lietuvos lietuviai palyginti gerai žinojo Gosnerpuro stoties misionieriaus C. Wüste's vardą. Viena jo brošiūrėlė, į lietuvių kalbą versta Martyno Benjamino Laužemio, jau 1902 m. buvo pasirodžiusi Klaipėdoje. K. Lokio leistą C. Wüste's knygelę *Apie piktenybę dievaičių šlužbos tarp kolų* išvertė žmona Urtė, spausdino M. Jankaus spaustuvė Bitėnuose. Joje pirmą kartą lietuvių kalba aprašyta indų mirties deivės Kali, dar vadintos Durgos ir kitais vardais, aukojimo šventė. Autorius buvo kulto apeigų stebėtojas ir, kaip krikščionis misionierius, aiškiai šališkas vertintojas. Ypač atstumiamai ir drastiškai piešiamas buivolo aukojimo vaizdas: *ne kaip žmonės, bet kaip padukusios bestijos užpuolė jie tą galviją be susimilimo kapoti. [...] Kraujas bėg jam iš šimtų ronų, prie to aš dar išvydau daug kirvių ronose bekyšant, iš ko prižiūrintieji savo džiaugsmą turėjo. Vis durniaus kilo tas razbajavimas, vis daugiaus įnirto tas pulks!* (p. 8). Matyt, suvokdamas galimą pernelyg emocingą ir griežtą lietuvio skaitytojo reakciją, K. Lokys knygelę papildė savo priedu. Jo autorius išdėstė kur kas nuosaikesnį požiūrį į „pagonių“ mirties deivės garbinimą. Esą C. Wüste pateikė jau atgyvenusių apeigų aprašymą. K. Lokio žiniomis, šiais laikais aukojami galvijai nebekankinami, kartais pasitenkinama tik ožkomis, kurių mėsa per tą pačią šventę suvalgoma, taip pat gėlėmis ir šiaip užkandžiais (p. 10). Tai sušvelnino knygelės turinį. Misionierių emociniai išgyvenimai mūsų dienų skaitytojo greičiausiai liktų net nesuprasti. Ispanų korida, televizijos transliuojama milijonams žiūrovų, yra ne mažiau kruvina ir barbariška.

Neseniai mirusio gerai pažįstamo misionieriaus F. Hahno knygelę *Amžiaus bėgis raupsuotojo Harkhu* į lietuvių kalbą vertė K. Lokio uošvis Ansas Baltris, o spausdino tas pats M. Jankus. Jos autorius pastabiai pasakoja apie tragišką paprasto žmogaus likimą. K. Lokio pastangomis ir lėšomis leistos knygelės sparčiai pasklido ir tapo mėgstama lietuvių skaitytojų lektūra. Jos gerokai praplėtė Mažosios Lietuvos gyventojų suvokimą apie tolimąją Indiją ir greičiausiai sužadino domėjimąsi misijų veiklos savytumu ir prasmingumu.

Rašydamas spaudai, skleidamas knygeles ir gyvai dalyvaudamas visuomeninėje veikloje K. Lokys galiausiai subrandino dirvą įkurti protestantišką kultūrinio švietimo ir labdaros draugiją. Po parengiamųjų sueigų Tilžėje ir Klaipėdoje ji pradėjo veiklą 1904 m. vasario 27 d. uostamiestyje „Sandoros“ pavadinimu [12]. Steigėjų susirinkimas draugijos pirmininku išrinko A. Baltrį. „Sandora“ jungė lietuvių tautinio sąjūdžio protestantiškojo sparno aktyviuosius visuomenės narius. Dėl konfrontacijos su vokiečių politinėmis jėgomis draugija patyrė nesėkmių ir netekčių, tačiau išsilaikė ir sustiprėjo. Ji plėtojo kultūros ir švietimo darbą, įsigijo sueigų ir renginių namus, įkūrė chorą, pučiamųjų orkestrą, muziejų, knygyną ir biblioteką, rengė tautodailės parodas ir leido spaudą – pasaulietines ir tikybines knygeles, pusketvirtu dešimtmečio gyvavusį žurnalą „Pagalba“ [22]. Sandomiečiai daug nuveikė išsaugant Mažosios Lietuvos lietuvių tautinį tapatumą ir jų ryšį su didžiąja tautos dalimi. Draugija padėjo atsiskleisti tokiems žymiesiems visuomenės veikėjams kaip Vilijus Gaigalaitis, Adomas Einaras ir Jonas Birškus.

K. Lokys su šeima tėviškoje praleido ne vienerius, kaip numatė misijos vadovai, bet dvejus metus. Mat beatostogaujant gimė dar vienas vaikas. Grįžti Indijon pradėta rengtis 1904 m. vasarą. Artėjant išsiskyrimui, fotografas H. Steinwenderis išleido didoką šeimos portretą su užrašu lietuvių kalba: *Pasiuntinys Lokies su pače ir kudikeis atlykos laike savo teviškoj 1903-4. Su savo pače ir dviem savo mažiauseis kudikeis keliaus 3. Novenberi nuo Tryesto į Ryt-Indiją-Bengalių, kur jis nuo meto 1888 buvęs yra*. Vienintelį jo egzempliorių turi šio straipsnio autorius. Portretas buvo rastas, jei neapgauna atmintis, 1974 m. žiemą pas vieną seną klaipėdiškę Svencelės kaime, o dabar jau yra reprodukuotas albume *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai* [23]. Į tolimą kelionę Lokiai išvyko per tuometinės Austrijos-Vengrijos imperijos Triesto uostą (dabar priklauso Italijai) prie Adrijos jūros su mažiausiomis dukromis Ilžė, Trūde ir Rūta. Du viduriniai vaikai liko Kalvelių kaime senelės globoje, du vyresnieji, Ansas ir Grėtė, – pas dėdę mokytoją A. Einarą Klaipėdoje [19]. Šiems buvo atėjęs laikas lankyti gimnaziją. Jaunuosius Lokius globojo ne tik artimieji, bet ir „Sandoros“ draugija bei lietuvių visuomenė: išlaikymui aukėjo pinigų, maisto, rūbų. Jaunuoliai tėvų ir tėvynainių lūkesčius pateisino.

Grįžę į Indiją, Kristupas ir Urtė Lokiai dar aktyviau bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje. Jų straipsnių randama turbūt kiekviename Mažosios Lietuvos laikraštyje, bet daugiausia – V. Gaigalaičio redaguojamoje „Pagalboje“ ir artimo giminaičio, žmonos Urtės brolio Anso Baltrio redaguojamoje „Apžvalgoje“. Pastarąją leido uostamiestyje įsikūrusi lietuvių bendrovė „Lituania“. Lokių bekompromisį tautinį apsisprendimą liudija draudimas perspausdinti straipsnius nuo vokiečių konservatorių partijos idėjškai ir valdžios materialinės paramos priklausomam Priekulės laikraščiui „Konzervatyvų draugystės laiškas“ [33].

Abiejų korespondentų straipsniai atspindėjo misijų darbo kasdienybę, čiaabuvių dvasios pasaulį ir buitį. Skaitytojams tokio turinio medžiaga buvo įdomi, tačiau nesto-

kojo nerimo gaidų ir paskatų gilintis į pasaulio sąrangą. Sprendžiant iš straipsnių turinio, U. Lokienė, kiek leido išgalės, mokytojavo vietos mokyklose – indų vaikus mokė rankdarbių. Bendravimas su jais leido suvokti civilizacijų ir kultūrų skirtumus, aukotis, atrodytų, net beprasmiškai „pagonių“ (taip vadindavo visus vietinių tikybų gyventojus) christianizacijai [26]. K. Lokio publikacijose vertingiausia medžiaga yra ta, kuri atskleidė misionierių ir autochtonų santykius, aplinkybes, leidžiančias atvykėliui europiečiui įsigyventi ir išlikti sudėtingoje aplinkoje bei sunkaus klimato sąlygomis. Autorius matė ir viešumon kėlė kolonizatorių daromą dvasinę ir socialinę skriaudą: *Indijos žmonės šiame čėse yra ypačai sujudę ir kaltina anglišką vyriausybę, kad ji taip daug milijonų per kupčystę iš Indijos pelno, o per menk apie žmonių bėdą tesirūpina* [30]. K. Lokys buvo itin jautrus negerovėms. Jis įsteigė ligoninę, nuolat rūpinosi gauti maisto ir vaistų, indus mokė žemdirbystės kultūros. Kai kurie misionieriaus siūlymai vietos gyventojams atrodė sunkiai suprantami, pavyzdžiui, karvių mėšlu tręšti laukus, o ne kūrėti krosnis. Kadangi per sausras, kurios kartais užsitęsavo iki 9 mėnesių, išdžiūdavo upės ir užtrūkdavo karvės, K. Lokys su savo talkininkais ant upės pastatė pylimą vandeniui sulaikyti. Juo drėkino laukus ir girdė galvijus. Tačiau liūčių metu potvynis užtvanką nuplovė. Misionierius vėl nepasidavė. Jis rašė laiškus vietos valdžiai, prašė rinkti aukas Lietuvoje ir savo pasiekė. Jau 1908 m. buvo pradėta naujo pylimo statyba. Lietuvos rūpestis krašto ir žmonių likimu ilgam išliko indų atmintyje ir buvo gražiai įprasminas. Lietuvos evangelikų liuteronų vyskupas Jonas Kalvanas (vyresnysis) kartą šių eilučių autoriui papasakojo apie susitikimą su indu krikščioniu Evangelikų bažnyčios kongrese, vykusiam Afrikoje. Jis tvirtino, kad upės užtvanka, aišku, ne kartą perstatyta ir visiškai sumoderninta, tebestovi ir vadinama Kristupo Lokio vardu.

Dvidešimtojo amžiaus pradžioje misionierių gyvenimas ir darbo sąlygos Indijoje šiek tiek pagerėjo, tačiau iš esmės tebebuvo sunkios. Lokius nuolat kilnojo iš vienos vietos į kitą. Grįžusi iš atostogų, šeima ketverius metus dirbo Khutitolyje, dvejus – Takarmoje, vėliau – Govindpure. Artimai bendraudamas su čia buviais, gerai išmoko hindi, mundari ir gauvari kalbas. Gausėjo vaikų. Nuo ligų mirė iš Lietuvos atvežta mažoji Ilžė, po to jau Indijoje gimusi dukra ir sūnus. Drugiu sirgo, bet pasveiko Trūdė ir Rūta. Atėjus laikui lankyti mokyklą, jas vargais negalais išsiuntė į tėviškę. Visa šeima antrą kartą atostogų parvyko 1914 m. pavasarį. Tuo laiku Mažosios Lietuvos lietuvių tautinis sąjūdis buvo įgavęs didelį mastą. Steigėsi jaunimo kultūrinio švietimo draugijos, leidžiama aktualesnė spauda, aktyviau keliama savi kandidatai ir atkakliau kovojama per Vokietijos reichstago ir Prūsijos landtago deputatų rinkimus, vis drąsiau pasisakoma už bendradarbiavimą su Didžiosios Lietuvos ir išeivijos lietuviais. K. Lokys neliko nuošalėje. Jis išrenkamas „Sandoros“ draugijos valdybon, dalyvauja visuomeniniuose renginiuose. Juodkrantėje 1914 m. vasarą vykusiam lietuvių suvažiavime misionierius pasakė didelį įspūdį padariusią ir plataus atgarsio sulaukusią patriotinę kalbą. Į lietuvių sąjūdį su nepasitikėjimu žvelgė Vokietijos valdžia, jos politiką rėmusi

Bažnyčios vyresnybė ir politikuojančios vokiečių dvasininkai radikalai. Į Juodkrantės suvažiavimą tiesiai iš pamaldų net su liturgija po pažastimi atlėkęs čionykštis kunigas rėkė: *lietuviai esantys durnesni už socialdemokratus* [24]. Mat tuo metu pavadinimas socialdemokratu giliai tikinčiam lietuviui prilygo didžiausiam paniekinimui ir pasityčiojimui.

Lokiai į Indiją nebegrižo dėl prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo. Jis padėjo išvengti ir vieno sunkaus išbandymo, apie kurį nė nenutuokta: anglų kolonijinė administracija ilgiems metams koncentracijos stovyklose internavo visus Vokietijos piliečius, iš jų ir misionierius. Jie buvo laikomi karo belaisvių sąlygomis. Likusį tėvynėje K. Lokį likimas ir susiklosčiusios aplinkybės atvedė į Vanagus. Jį dvasinė vyresnybė paskyrė kunigu čionykštės evangelikų liuteronų bažnyčios, pastatytos ant Ievos Simonaitytės garsiajame romane įamžintos Aukštųjų kalvos. Parapija buvo nauja, sudaryta iš kaimų, atskirtų nuo Priekulės parapijos. Jų rytinė riba siekė buvusią Rusijos ir Vokietijos imperijų sieną, kurią vokiečių kariškiai saugojo net karo metais, labiausiai dėl kontrabandininkų skverbimosi. Vanagų parapija buvo labai lietuviška. Pagal 1912 metų bažnytinę statistiką, jai priklausė 2510 tikinčiųjų, iš kurių 1980 buvo lietuviai, tačiau pačiuose Vanaguose jie sudarė dar didesnę dalį. Į kunigo pareigas taip pat įėjo šešių mokyklų – Agluonėnų, Dėglių, Poškų, Pozingių, Stankaičių ir Vanagų – su devyniais mokytojais priežiūra.

Karo laikais visuomeninis gyvenimas apmirė. Aktyvieji lietuvių veikėjai atsidūrė kaizerinėje kariuomenėje, politinė veikla buvo sustabdyta, gyventojus prislėgė materialiniai nepritekliai. Tuo metu K. Lokys paskelbė tik keletą straipsnių blaivybės ir kitais dorovės klausimais. Po ilgai trukusios nežinios Pirmojo pasaulinio karo baigtis lėmė kaizerinės Vokietijos žlugimą, kuris suteikė vilčių jos valdomų tautinių mažumų išsilaivimui. Nugalėjusios Antantės sprendimu 1919 m. lietuviškiausia Mažosios Lietuvos dalis į Rytus nuo Nemuno buvo atskirta nuo Vokietijos ir pavadinta Klaipėdos teritorija, kuriai greitai prigijo Klaipėdos krašto pavadinimas. Taip Vanagai, jos kunigas ir visi parapijiečiai atsidūrė lyg ir savarankiškoje valstybėlėje, valdomoje nugalėtojų atsiųstos prancūzų okupacinės administracijos. Vadovaudamasi politiniais interesais, ji neskubėjo iki galo spręsti krašto likimo ir jį perduoti Lietuvos Respublikai. Tarpuvaldis sukėlė politinę įtampą ir pilietinę priešpriešą. Kūrėsi organizacijos, siekiančios spręsti problemas pagal savo interesus. Už krašto grąžinimą Vokietijai aršiausiai kovojo vokiečių politikų vadovaujama Vokiečių–lietuvių tėviškės sąjunga (vadinamasis heimatbundas). Ji varė labai smarkią propagandą, organizavo „tėviškės patriotų“ peticijas ir siuntė delegacijas pas santarvininkus. Neatsiliko ir lietuviai, mynę takus pas Paryžiaus ir kitų sostinių galinguosius. Vanaguose kovingiausias heimatbundo aktyvistas buvo parapinės mokyklos mokytojas, iš vokiečių armijos 1918 m. demobilizuotas lietuvis Feliksas Mačiulis. Jis viešai ir užgauliai puolė K. Lokį, kad šis nestoja į sąjungą ir jos neremia [31]. Vokiečių politikos šalininkams buvo ko širsti. Kunigas iš savo

namų išvijo jų agitatorius ir atvirai palaikė lietuviškąją pusę. Ne be K. Lokio pritarimo 1919 m. liepos 6 d. Agluonėnų, Ašpurvių, Dėglių, Pėžaičių, Poškų, Vanagų ir kitų gretimų kaimų jaunimas susibūrė į kultūros ir švietimo draugiją „Eglė“. Prieš ją iš karto stojo vokiečių politikierių pakurstyti chuliganai ir suklaidinti kaimiečiai. Jie draugijos narius pravardžiavo „ilgaplaukiais žemaičiais“, grasino susidoroti fiziškai: apmėtyti akmenimis, kai ką pakarti arba nušauti (persekiotojų „žygius“ bei to laiko nerimastingas nuotaikas vaizdžiai aprašė „Eglės“ sekretorė I. Simonaitytė [36]). Draugiją užstojo Vanagų kunigas. Jo svarus žodis įtakingame laikraštyje kiek atvėsinio persekiotojų įkarštį [28]. K. Lokio atvirai reiškiamos tautinės pažiūros ir savarankiškumas kliudė krašto administracijoje įtakingus postus išlaikiusiems valdininkams ir politikuojančiai dvasinei vyresnybei. Kunigai rašė skundus, o Klaipėdos vyskupas Hugo Gregoras juos siuntinėjo aukštiems Karaliaučiaus ir Berlyno pareigūnams [7]. Taip buvo siekiama pašalinti K. Lokį iš parapijos vadovo pareigų. Tačiau mėginimai nepavyko – kėslus viešindavo ir prieš puolimą protestuodavo lietuvių visuomenė. Jausdamas paramą ir permainų neišvengiamumą, jis pats stengėsi jose dalyvauti ir daryti įtaką. Vanagų kunigą matome ką tik įsisteigusioje spaudos leidimo ir platinimo bendrovėje „Rytas“ [16], tarp Lietuvių tautinio banko steigėjų [35], pilietinių teisių gynimo organizacijoje „Prūsų lietuvių susivienijimas“ [38], „Sandoros“ valdybos posėdžiuose ir jaunimo draugijų sueigose.

Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos Respublikos K. Lokys nesulaukė. Jį ligos persekiojo jau Indijoje, o gausėjant metų jos dar ir paūmėjo. Gydytojams patarus, Vanagų kunigas 1921 m. balandį operuotas Karaliaučiuje, birželį – Klaipėdoje. Uostamiestyje slaugytas V. Gaigalaičio namuose, rūpestingai lankytas ir globotas lietuvių visuomenės vadovų. Laikraščiai nuolat mirgėjo žinučių apie jo sveikatos būklę. Tačiau liga nepaliko vilties. Nujausdamas baigtį, K. Lokys paprašė bičiulio automobiliu pervežti į Vanagus, kur birželio 27 d. ir mirė. Velionį palaidojo čionykščių kapinių pačioje matomiausioje vietoje.

Laidotuvių palydos buvo gausios, prie kapo sakytos prasmingos kalbos. Jose galime išvelgti esmines mintis: tarnaudamas Dievui ir Tėvynei, K. Lokys tikėjimą ir tautinę savimonę iškėlė kaip dvasinę dermę, misiją Indijoje – kaip tarnavimo humaniškumui ir Lietuvai galimybę, visuomeninį aktyvumą – kaip pilietinę pareigą. Kalbėjusieji buvo įsitikinę, kad Lietuva prarado asmenybę, vertą iškilaus paminklo. Tačiau permainingas laikas nebuvo palankus greitam kilnių ketinimų įgyvendinimui. Paminklo – ažuolo kryžiaus ant K. Lokio kapo pastatymo idėją tik 1928 m. atgaivino Klaipėdos krašto jaunimo draugijų sąjungos „Santara“ vadovai [37]. Visuomenė, sulaukusi paskatų, rinko aukas, dailininko Adomo Brako dailiųjų baldų įmonė Klaipėdoje padirbino paminklą. Tai buvo masyvus, aukštas, variu vilktas ažuolo kryžius su įrašu „Daug dirbęs evangel. bažnyčios, pasiuntinystės ir savo brolių lietuvių gerui“. Tačiau paminklas pastatytas dar negreit. Vokietijai vis labiau kišantis į Klaipėdos krašto vidaus

reikalus ir didėjant nesutarimams su Lietuvos valstybe, lietuviškumo simboliu tapęs K. Lokio vardas ir pats paminklas sukėlė lietuvių ir vokiečių bendruomenių priešpriešą bei įvairių trukdžių. Problemą pavyko išspręsti tik 1934 metais. Paminklas buvo atidengtas rugsėjo 23 d. „Sandoros“ iškilmingo renginio metu [18; 20]. Patyręs įvairių negandų, jis tebestovi ir dabar. Nationalsocialistų valdymo laikais fašistuojantys žaliūkai išniekino kapą ir paminklą, privertė iš bažnyčios pašalinti K. Lokio nuotrauką.

Šių dienų mokslui ir visuomenei K. Lokys iš esmės nėra žinomas nei kaip tautinio sąjūdžio dalyvis, nei kaip ryšių su Orientu kūrėjas. Priežastis yra Mažajai Lietuvai tragiški XX a. įvykiai, totalitarizmo sistemos viešpatavimas, sunaikinti archyvai ir atmintis. Beveik nieko neišsaugojo ir išeidami į Anapilį kone paskutinius trupinius išbarstė įpėdiniai. Iš dešimties Lokių vaikų užaugo šeši [1]. Jie buvo mokslūs ir gabūs, visi baigę gimnazijas, vaikinai – ir universitetus. Vyriausias Ansas studijavo teologiją, dirbo Gosnerio misijos inspektoriumi Berlyne, nationalsocialistų valdymo laikais buvo kalintas. Apie jo likimą žinių neradome. Martynas (1902–1939) baigė Tilžės gimnaziją, Kauno universiteto Evangelikų teologijos fakultete išlaikė teologijos egzaminą, iš pradžių kunigavo nedidelėse Paprūsės evangelikų liuteronų parapijose, galiausiai Klaipėdos krašte – Plaškiuose ir Klaipėdoje [3]. Paulius (1912–1996) baigė Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnaziją, dirbo teismo valdininku Šilutėje ir Klaipėdoje, po hitlerinės invazijos į Klaipėdos kraštą apsigyveno Kaune, išlaikė teisėjo egzaminus. Pokariu dirbo Klaipėdos baldų fabrike buhalteriu, 1959 m. su šeima išvyko į Vakarų Vokietiją [5]. Anot Ievos Simonaitytės, pas Lokius tarnavusios aukle, Grėtė studijavo Vokietijoje, buvo muzikali [21]. Ji žuvo per Drezdeno bombardavimus Antrojo pasaulinio karo metais. Trūdė (Gertrūda) taip pat gyveno Vokietijoje, ištekęs už Schönfeldo, kuris dalyvavo antinacinio pasipriešinimo sąjūdyje ir buvo pagrindinės vyriausybės užsienio reikalų ministras. Jų likimas kol kas nežinomas. Grožiu apdovanota jauniausioji Rūta buvo krikštyta trijų tautų vardais: Marta Rūta Dajamani. Mergina tarnavo Tautiniame lietuvių banke, per 1923 m. sausio karinius įvykius dirbo lietuvių karių aprūpinimo komitete. Pokariu gyveno Vokietijoje, dabar jau yra mirusi.

K. Lokio asmenybę ir spaudos darbo reikšmę galima visavertiškai suvokti tik siejant su epocha, vakarietiška misionieriavimo Oriente tradicija ir jo prasmingumo kaita XIX–XX amžių sandūroje. Misionieriavimas buvo saviraiškos būdas ir galimybė. Jis formavo mąstymą ir kūrybos paskatas. Oriente patirtis turėjo neabejotinos įtakos K. Lokio dvasinei ir pilietinei pasaulėžiūrai, skatino kritiškai vertinti nelaisvų tautų padėtį ir jos priežastis, lėmė patriotinį apsisprendimą. Indija buvo jo kūrybos originalumo šaltinis. K. Lokio veikla gali tapti sąlyginiu matu, pagal kurį būtų lyginama ir modeliuojama viso lietuviškojo misijų sąjūdžio orientacija ir nustatoma jo išliekamoji vertė.

Įteikta 2003 m. lapkričio mėn.

1. BRAKAS, Martynas. *Martyno Brako protėvių lentelė pagal metrikas ir Jankaičių ūkio žemės knygą*. Surašyta Sioux Falls, S. D. (JAV) 1980 metų kovo mėn. : [Mašinarštis]. Egzempliorius D. Kauno archyve.

2. Laiško apie K. Lokio sumanymą steigti kultūros platinimo draugiją Indijoje fragmentas be datos, parašo ir adresato. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 1, byla F 188, lap. 185.

3. Martynas Lokys gimė Govindpurre, Tilžės gimnaziją baigė 1923 m., Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, Kauno universiteto Evangelikų teologijos fakultete teologijos egzaminą išlaikė 1927 m., Batakių ir Virbalio bažnyčiose kunigavo 1926–1933 m., Plaškių bažnyčioje – 1933–1935 m., Klaipėdos šv. Jokūbo bažnyčioje – 1935–1939 m. Palaidotas uostamiesčio senosiose kapinėse, jas naikinant palaikai perkelti į naująsias. Kapo paminkle nurodytos tokios gyvenimo datos: 1902 m. vasario 14 d.–1939 m. rugpjūčio 27 d.

* * *

4. Apie mūsų tamsiavcidį brolių Steponą. *Lietuviška ceitunga*, 1902, okt. 14 (nr. 82), p. 2.
5. ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai*, 1939. Klaipėda, 2001, p. 113.
6. Atsisveikinimo giesmės. *Kaimynas*. Nedeline pridėta „Naujos lietuviškos ceitungos“, 1902, nov. 7 (nr. 45), p. 353.

7. BALTRIS, Ansas. Saunus, Lokys ir Ateivis / A. B. Kaimiškis. Iš *Prūsų Lietuvos kalendros 1922 metams*. Tilžė: E. Pavlovskis, [1921], p. 45.

8. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. D. 3: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.). Kaunas, 1929. Sk. 1255, įrašai 4969, 4970.

9. BRUOŽIS, Ansas. Lietuvių draugijos Klaipėdos krašte / A. B. Klaipėdiškis. *Klaipėdos žinios*, 1925, geg. 31 (nr. 123), p. 5. – („Klaipėdos žinių“ priedas).

10. BRUOŽIS, Ansas. *Prūsų lietuvių raštija* / A. B. Klaipėdiškis. Tilžė: „Birutės“ d-ja, 1913, p. 21.

11. [BRUOŽIS, Ansas]. Susiejimas Susivienijimo Tilžėje. *Kaimynas*, 1902, dec. 5 (nr. 49), p. 389.

12. GAIGALAITIS, Vilius. *Lietuvių evangelikų draugijos „Sandora“ darbų peržvalga 30 metų laikotarpyje 1904–1934*. Klaipėda: „Sandoros“ knygnas, 1934, p. 2–4.

13. Geresnis garsas. *Pasiuntinystės laiškėlis*, 1889, nr. 1–2, p. 12.

14. GRIGA, Jonas. Pasiuntinys Kristups Lokys / J. G. *Prūsų lietuvių balsas*, 1921, jun. 30 (nr. 149), p. 1.

15. Gromata iš Indijos. *Lietuviška ceitunga*, 1903, meij. 8 (nr. 37), p. 2.

16. Ilgai ir sunkiai vargęs ... *Prūsų lietuvių balsas*, 1921, jun. 30 (nr. 149), p. 4.

17. India. *Pasiuntinystės Laiškėlis*, 1892, nr. 1–2, p. 10.

18. Iš „Jaunųjų Sandoros“ veikimo. *Pagalba*, 1934, nr. 10, p. 94.

19. Iš Lietuvos bei mūsų provinco. *Lietuviška ceitunga*, 1906, sept. 14.

20. Iškilmingai įšventino Krist. Lokio paminklą. *Lietuvos keleivis*, 1934, rugs. 25 (nr. 221), p. 5.

21. KAUNAS, Domas. *Klaipėdiškė*. Susitikimų ir pokalbių su Ieva Simonaityte užrašai. Vilnius, 1997, p. 97–98.

22. KAUNAS, Domas. Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio protestantiškojo sparno periodinis leidinys „Pagalba“ valdant kaizerinei Vokietijai (iki 1919 m.). *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 34–44.

23. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos veidai ir vaizdai: 1885–1940 metų ikonografija*. Vilnius: Scimo leidykla „Valstybės žinios“, 2000, p. 96, iliustr. 137.

24. Lietuvių suvažiavimas Juodkrantėje. *Lietuviška ceitunga*, 1914, jul. 2 (nr. 78), p. 3.

25. *Lietuvos TSR bibliografija*, serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2: 1862–1904, kn. 1: A-P. Vilnius: Mintis, 1985, p. 731, 732, įrašas 2145.

26. LOKIENĖ, Urtė. Szirdingai mylimos draugėsers mylimoj Lietuvoj! *Pagalba*, 1911, nr. 4, p. 47–51.
27. Lōkys Kristupas. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 16. Bostonas, 1958, p. 414.
28. LOKYS, Kristupas. Dėl jaunųjų draugysčių. *Prūsų lietuvių balsas*, 1919, jul. 23 (nr. 80), p. 3.
29. LOKYS, Kristupas. *Gera roda vierno prieteliaus ir brolio Kristuje*. Bitėnai, aut. leidimas, M. Jankaus sp., 1903. 16 p.
30. LOKYS, Kristupas. Mes vadiname ... *Pagalba*, 1908, nr. 9, p. 93.
31. „Namynes buntas“. *Prūsų lietuvių balsas*, 1919, aug. 29 (nr. 112), p. 4.
32. Pasiuntinys brolis Lokys šiam numeriui ypatingą raštelį pridedina... *Nauja lietuviška ceitunga*, 1903, jul. 31 (nr. 61), p. 1.
33. Pasiuntinys brolis Lokys ... *Lietuviška ceitunga*, 1904, nov. 25 (nr. 95), p. 3.
34. Pasiuntiniui Lokuui [...] *Lietuviška ceitunga*, 1902, okt. 10 (nr. 81), p. 2.
35. Po sunkios ligos... *Prūsų lietuvių balsas*, 1921, jun. 30 (nr. 149), p. 4.
36. SIMONAITYTĖ, Ieva. Jaunutė „Eglė“ istorija / Eglaitė E. S. *Lietuvos keleivis*, 1925, saus. 10 (nr. 5), p. 2–3.
37. ŠLENTERIS, Fricas. Dar apie „Santaros“ suvažiavimą / F. Szl. *Lietuvos keleivis*, 1928, geg. 23 (nr. 117), p. 2.
38. Vėl viens mūsų mylimųjų draugų ... *Prūsų lietuvių balsas*, 1921, jun. 30 (nr. 149), p. 4.

THE TRACES OF ORIENTALISM IN THE LIFE AND PUBLICATIONS OF A MISSIONARY KRISTUPAS LOKYS

DOMAS KAUNAS

Abstract

An important source for the studies of orientalist topics is Lithuanian press of the Lithuanian part of Prussia – Lithuania Minor. It was embedded by Lithuanian missionaries who worked in the German Evangelist Lutheran missions in Africa and South-East Asia. The first one was Dovydas Didlaukis (1836–1897) who travelled to India in 1863. He worked in the missions of Bengal: Govindpur, Gosnerpur, Ranchi and others. Before the First World War, eight Lithuanians (some of them together with their families) worked in the missions in India and China. All of them maintained relations with their homeland and relatives. Some of these missionaries were gifted connoisseurs of exotic Oriental languages, creative, sensitive, and devoted personalities. From their publications in Lithuanian press of Lithuania Minor, Lithuanians of the 19th century were well acquainted with the spiritual world of the indigenous inhabitants of India, China, North and South Africa, as well as with the exotic nature of these countries. A book also played an important role in information and communication. Only during the first decade of the 20th century, Lithuanian missionaries translated into their native language and published more than thirty popular books of different size and contents.

Kristupas Lokys (1860–1921) was very active in the press. He spent a quarter of a century in Bengal and perceived his duty much wider than just christianisation of the indigenous population. Lokys has established a hospital, his constant concern was to provide food and medicine, he taught agricultural methods to Indians, constructed a dam on the river to hold the water and used it for irrigation and watering cattle. The missionary won great respect of Indians, as well as a meaningful and memorable conservation of his name for his devotion and commitment. The river

damb was reconstructed and modernized many times. It is standing until now and is named after Kristupas Lokys. His wife was a teacher at local schools. She taught handcraft to Indian children.

The publications by Lokys in the press of his homeland reflected the everyday life in the mission, the spiritual and material life of the local population. They allowed readers to perceive the differences of civilisations and cultures and the work among "pagans" (as all members of local beliefs were called) for the sake of "christianisation". These publications also revealed the relations between missionaries and locals, the conditions, which were essential for the survival of newcomers from Europe, the impact of a complex environment and unusual climate. The author persistently publicised the spiritual and social injustice that English colonisation inflicted on India.

The work of a missionary was a way and possibility of self-expression for Lokys. It formed his mind and stimulated creativity. The oriental experience had a clear influence on his civil and spiritual world-view, underpinned critical evaluation of the situation and causes of enslaved nations, determined the patriotic choice. India became the source of originality in his works. After return to the homeland (1914), Lokys became an active member of Lithuanian national and political movement.